

CRISIS AGRÀRIES I COMERÇ BLADER A MENORCA (1558-1600)

M. À. CASASNOVAS CAMPS

1.- INTRODUCCIÓ

Les crisis de subsistències eren una de les principals preocupacions de les societats preindustrials. En aquest sentit, l'illa de Menorca no era una excepció a la norma general, car els dèficits de producció de cereals panificables, que constituïen la base de l'alimentació humana,¹ eren força freqüents. D'altra banda, la problemàtica dels dèficits de producció bladera repercutia de manera notable sobre els altres sectors de l'economia illenca així com, de forma especial, sobre les finances municipals. Ara bé, no creim exagerar afirmant que la insuficiència de producció bladera per a l'abastiment de la població menorquina era un tret estructural de la seva economia, tot això motivat per un seguit de causes econòmiques, socials i ideològiques, com intentarem justificar al llarg d'aquest article. Sense deixar de banda els condicionants meteorològics, evidentment.

Com qualsevol altre territori insular, Menorca havia de dependre dels seus propis recursos. Però també és cert que tenia més facilitat per aconseguir importacions per a cobrir els dèficits que no altres regions de l'interior del continent, ja que podia elegir entre un ampli ventall de mercats proveïdors de tota la conca de la Mediterrània Occidental. Nogensmenys això, tot dèficit de producció implicava un gran esforç per aconseguir importar gra al menor cost i, quan això no era possible, incautar els carregaments de blat de les naus en trànsit per les aigües menorquines.

Si bé la insuficiència de blat és crònica durant les edats Mitjana² i Moderna, en aquest article estudiarem únicament la segona meitat del segle XVI. Aquesta elecció potser mereixi una breu justificació: d'una banda, la documentació del període anterior a l'any 1558 és força escassa i dispersa, per mor dels estralls ocasionats per la invasió turca.³ Aquesta manca de fonts fa difícil el tractament sistemàtic de les crisis abans de l'esmentat 1558. D'altra banda, la segona mitat del XVI és una època de recuperació demogràfica i econòmica en la qual les crisis són encara més freqüents. Aquesta fase de recuperació, que plantejarà una especial conjuntura, no acabarà fins els darrers anys del segle XVI i començaments del següent.

Malgrat la importància del tema, les crisis de subsistències no han merescut massa l'atenció dels historiadors menorquins. Més encara, la majoria dels autors que han tractat el tema, tals com R. Oleo (1874), P. Riudavets (1885), F. Hernández Sanz (1908) o C. Parpal

¹ Sobre la importància del blat a l'Europa moderna, vegeu Fernand BRAUDEL: *Civilización material, economía y capitalismo. Siglos XV-XVIII*, Madrid, 1984, I, 75 i seg.

Sobre l'alimentació a Europa, Massimo MONTANARI: *El hambre y la abundancia. Historia y cultura de la alimentación en Europa*, Barcelona, 1993.

² Almenys, des de mitjans del segle XIV. Vegeu M. À. CASASNOVAS: *L'economia de Menorca en el segle XIX (1802-1914)*, Palma, 1988, 8.

³ El juliol de 1558, una poderosa flota turca (140 galeres i més de 15.000 soldats), va assetjar i destruir Ciutadella, l'antiga capital menorquina. Entre 3.000 i 4.000 persones foren capturades.

(1913) ho han fet des d'una òptica catastrofista. La norma ha estat atribuir-ne les causes a les males condicions climàtiques (sequeres, ventades, pedregades...), a plagues de tota mena (aucells, rates, llagosts...) i a les repetides incursions dels corsaris barbarescos, que feien inhabitable el litoral menorquí. Modernament, també han expressat aquesta opinió M. L. Serra (1959), la qual incideix en l'esterilitat del camp menorquí a causa de la climatologia adversa, i F. Martí (1971). En aquests darrers anys, però, autors, com T. Vidal (1984), A. Murillo (1987), i M. A. Casanovas (1990), han matisat la influència de les causes naturals, plantejant-ne altres d'ordre econòmic i social.⁴

Altrament, la documentació conservada als arxius públics menorquins és força abundant, encara que presenta llacunes qualitatives importants. L'abundància de fonts no ha d'estranyar-nos si consideram que les autoritats municipals tenien un interès especial pel proveïment de cereals, entre altres coses, per garantir l'estabilitat social. Tant la major part de les determinacions dels consells com de la correspondència de les universitats menorquines, fan esment a les qüestions frumentàries.⁵

En aquest article pretenem, com ja hem indicat, aproximar-nos a la problemàtica del dèficit de producció de cereals a Menorca durant la segona meitat del segle XVI. Aquesta pretensió ens obliga a apropar-nos al tema des de diversos angles. En primer lloc, cal analitzar, per bé que de forma una mica superficial, l'estructura econòmica de Menorca. En segon terme, ens ha estat precis reconstruir l'evolució de les collites de blat, la qual cosa ens ha fet constatar els freqüents dèficits de producció; això ens ha portat a reflexionar sobre la seva causalitat. En tercer lloc, param esment a l'evolució i condicionants de la demanda interior. Finalment, ens centram en els mecanismes del comerç exterior en relació amb l'aprovisionament de cereals.

2.- ESTRUCTURA ECONÒMICA DE MENORCA AL SEGLE XVI

No es comprèn el que passa a Menorca a la segona meitat del segle XVI si no es tenen presents les conseqüències de l'assalt turc de 1558. Ciutadella, l'antiga capital i principal nucli de població de l'illa, fou assaltada i destruïda, mentre que la majoria dels seus habitants eren captivats i deportats a Turquia. Però també foren captivades nombroses persones de la resta de l'illa que s'havien anat a refugiar rera les muralles de Ciutadella. Així, en pocs dies, Menorca perdia més d'una tercera part de la seva població, pèrdua aquesta que, a més de quantitativa, era també qualitativa. La majoria dels captivats eren adults i joves d'ambdós sexes en edat activa, que eren els qui millor podien ser venuts als mercats d'esclaus. Aital fet afectava tant al potencial de reproducció de la població com a l'estructura econòmica. Talment, desapareixien les capes rectores de la població i era destruït el sistema productiu, amb l'assolament de possessions, mort de la major part del bestiar i crema de les collites.⁶

⁴ F. Sastre Portella: "Les crisis de subsistències. Relacions Mallorca-Menorca a la primera meitat del segle XVI" *Randa*, 21, Barcelona, 1987, 33-48.

estudia el comerç de cereals durant la primera meitat del segle XVI, però no es pronuncia sobre la causa del dèficit de la producció cerealícola de Menorca.

⁵ Hem treballat documentació procedent dels següents arxius: Arxiu Històric Municipal de Ciutadella (AHMC), Arxiu Diocesà de Menorca (ADM), Arxiu Històric de Maó (AHM) i Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

⁶ Les destruccions afectaren especialment les rodalies de Ciutadella, però també, pels testimonis que tenim, tota la meitat occidental de Menorca fins les proximitats de la pobla des Mercadal. Sobre les conseqüències de la destrucció de Ciutadella de 1558, vegeu M. À. CASASNOVAS: "Les conseqüències de la "desgràcia" de Ciutadella. Anàlisi del manifest de 1563" *Revista de Menorca*, 1991, 321-350.

Així, doncs, la segona meitat del segle XVI ve marcada per la recuperació de les seqüeles de l'atac turc de 1558. Aquesta recuperació, demogràfica, social i econòmica, ja s'havia consumat aparentment cap el tombant del segle. En efecte, s'havien recomposat els estaments socials, la població havia recuperat el nombre d'efectius que tenia mig segle abans (a causa, principalment, de l'aport de la immigració), i s'havien consolidat els canvis dins la propietat. Però tot això va provocar un seguit de desajustaments dins l'estructura econòmica illenca, amb importants repercussions ulteriors.

L'estructura de la propietat agrària es definí a Menorca a partir de la legislació promulgada per Jaume II de Mallorca, a començaments del segle XIV. Al segle XVI les terres de reialenc predominaven clarament sobre els alous i cavalleries i abastaven, aproximadament, el 70% de l'extensió de l'illa. Quant al sistema de tinença de la terra, predominava clarament en aquest període el cultivador directe. Segons A. Murillo (1988[a]:329), que ha estudiat l'estructura de la propietat agrària a partir del capbreu general de l'any 1600, 219 explotacions, el 68% de les 321 que hi havia a l'illa aleshores, eren cultivades directament pels seus propietaris. En les terres dels propietaris absentistes, el sistema usual era l'arrendament, essent pràcticament inexistent la mitgeria,⁷ predominant a Menorca des de començaments del segle XIX. Aquestes finques tenien, però, una orientació bàsicament ramadera, amb un predomini absolut del bestiar oví. D'aquí que els principals recursos econòmics de l'illa fossin el bestiar i els seus derivats, especialment la llana i els formatges. Caldrà tenir en compte aquesta realitat quan considerem la problemàtica dels dèficits de producció de cereals.

Al marge de les principals explotacions, trobam a les rodalies de les poblacions nombroses petites parcelles, tals com horts, vinyes, vergers i tanques, conreades principalment per la població urbana. Tanmateix, la proporció de població urbana a Menorca era molt considerable (devers el 70% dels habitants de l'illa), concentrats als tres nuclis principals, Ciutadella, Maó i Alaior. Aquesta població vilatana, si bé depenia en bona part del sector primari, treballava majoritàriament en activitats secundàries com ara la manufactura tèxtil (paraires, teixidors, sastres), que utilitzava part de la producció llanera menorquina.⁸ També era important la indústria del cuir (sabaters, blanquers, asseunadors) i el sector de la construcció i auxiliars (mestres de cases, picapedrers, fusters, ferrers, etc.).

Si bé el comerç es limitava a la suplència d'articles de consum (MURILLO, A, 1988[b]:56), la seva importància era vital per al bon funcionament de l'economia illenca, car canalitzava els excedents de la producció ramadera i de la manufactura tèxtil i permetia importar una variada gamma d'articles dels quals Menorca n'era deficitària, entre els quals el blat tenia un paper primordial.⁹ Un reduït -alhora que dinàmic- grup de mercaders, monopolitzava els intercanvis comercials. Entre aquests mercaders, trobam alguns estrangers (italians i francesos, principalment), però la majoria eren menorquins i, alguns d'ells,

⁷ Durant el segle XVI sols hem pogut documentar l'existència de bestiar "a mitges" en casos molt concrets. Altrament, l'única explotació agrària que sembla que es regia per un contracte similar a l'emitgeria -per bé que es tracta d'un cas absolutament atípic- era la Torre d'en Serra, finca adquirida pel Reial Patrimoni per edificar-hi el castell de Sant Felip. En aquest cas, la meitat dels rendiments eren per al cultivador i, l'altra meitat, per a l'alcaid del castell.

⁸ Sobre el sector tèxtil menorquí durant aquest període, vegeu l'article de M. À. CASASNOVAS: "El control de producció i de comercialització en el sector tèxtil menorquí a finals del segle XVI", *La manufactura urbana i els menestrals (ss. XIII-XVI)*. Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1991, 31-40.

⁹ Vegeu una aproximació al comerç exterior menorquí durant els segles XVI i XVII a M. À. CASASNOVAS: "Notes sobre el comerç exterior menorquí durant els segles XVI i XVII", *Estudis d'Història Econòmica*, Palma.(en premsa).

pertanyien als graons superiors de la societat estamental menorquina, els ciutadans i el braç militar.¹⁰ Els excedents, relativament importants, generats per l'exercici de la mercaderia, eren sovint reinvertits en rendes censals -tant públiques com privades-, les quals representaven un component primordial de l'estructura econòmica menorquina. En tot cas, constituïen el principal flux de renda del camp a les arques dels vilatans.¹¹

Finalment, hauriem de considerar un nou element que s'insereix dins la societat menorquina, justament a mitjans del segle XVI. Ens referim a les guarnicions permanents de tropes reials, principalment d'origen castellà. El paper econòmic, social i polític de la guarnició del castell de Sant Felip, així com de la companyia de Ciutadella, no ha estat prou valorat, fins ara, per la historiografia local. Econòmicament, la presència d'una guarnició relativament nombrosa implicava un flux econòmic important. D'una banda, representava una entrada considerable de diner en concepte de pagues -encara que aquestes es cobrassin amb un retard de diversos anys- i per la gran inversió en fortificació: basti recordar que entre 1558 i 1596 s'invertí en la construcció del castell de Sant Felip la suma de 159.839 lliures. D'altra banda, els soldats de la guarnició i les seves famílies augmentaren la demanda global d'aliments de forma notable.¹²

3.- LA PRODUCCIO DE CEREALS

És extremadament difícil avaluar la producció dels principals cereals, és a dir, blat i ordi, durant el període que estudiem. No hem pogut localitzar els càlculs de les collites ni en els fons del Reial Patrimoni (Arxiu Històric de Maó) ni entre la copiosa documentació de la Universitat General de Menorca i Particular de Ciutadella que sobre l'abastiment de blat es conserva a l'Arxiu Municipal d'aquesta ciutat.¹³ Els delmes, per contra, no són una font d'informació excessivament fiable, car les recaptacions venen expressades en diner o no en espècie. D'altra banda, cal advertir que les terres d'alous i cavalleries no contribuïen als delmes reials, la qual cosa fa que les sèries de recaptacions no es refereixin al total de les collites de l'illa. Altrament, els delmes eren habitualment lliurats en arrendament públic i, per tant, no ofereixen el total de la recaptació, sinó el producte net ingressat al Reial Patrimoni. Amb aquestes bases és força arriscat, doncs, oferir una avaluació de la producció cerealícola que presenti un mínim de garantia.

La taula I expressa l'estimació de la producció de blat del període comprés entre els anys 1595 i 1600 (excepte 1597). Aquest període pot qualificar-se en conjunt com a mediocre, ja que si bé entre els anys 1595 i 1597 les collites foren suficients, resultaren dolentes del 1598 al 1600. La producció anual mitjana estimada és d'unes 32.600 quarteres de blat i 8.800 d'ordi, encara que hem d'advertir que, atesos els mètodes de càlcul, aquestes dades són únicament orientatives i s'han de prendre amb totes les reserves.¹⁴

¹⁰ Una de les conseqüències de la tantes vegades esmentada invasió turca de 1558, fou la virtual desaparició de l'antic braç militar. Així, veim com durant la segona meitat del segle XVI accedeixen a l'estament militar diverses famílies procedents del patriciat urbà (Gomila, Squella, Ametller, Quart...) que entre les seves activitats inclouen els negocis mercantils. L'ascens al braç militar no implicava l'abandonament dels negocis comercials i, de fet, els nous cavallers seguïen exercint obertament o per mitjà de tercers la mercaderia.

¹¹ La situació a Menorca era similar, en certs aspectes, a la que s'esdevenia a Mallorca.

¹² A finals del segle XVI el rei assignà al consum de la guarnició de Sant Felip el producte dels delmes de blat i ordi de Maó i Alaior.

¹³ Les sèries de Mallorca, en canvi, es conserven a l'ARM. Al respecte, vegeu les publicades per O. VAQUER: *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI* (2 toms). Palma, 1987, 447-453. A l'AHMC es conserven els càlculs de collites de blat i ordi, per termes, a partir de l'any 1659.

¹⁴ La recaptació mitjana total del delme fou de 1.935,8 quarteres de blat i 552,2 quarteres d'ordi. Com això es refereix únicament al reialenc, aquestes quantitats s'han de multiplicar per 1,3 per tal de corregir la

Podem assegurar, però, que el conreu de blat no es donava en la mateixa intensitat en tota l'illa. A la part oriental de Menorca, principalment al terme de Maó, era on la producció era més intensa. Això pot ser degut a què el nombre d'explotacions era major, encara que la ràtio extensió del terme/nombre d'explotacions era sols de 146 hectàrees. Per contra, la producció era molt menor als extensos termes de Ciutadella i Es Mercadal-Castell de Santa Àgueda.¹⁵ Tampoc tenim cap pista sobre els rendiments agrícoles. D'altra banda, no podem donar massa crèdit a les fantasioses afirmacions de Pere Riudavets (1885 I:219), segons el qual les terres noves donaven rendiments de 36 a 38 per un de llavor sembrada. Encara que els rendiments de les terres noves fossin superiors als dels terrenys conreats d'antic, no creim que, en conjunt els rendiments anassin més enllà dels habituals aleshores a l'Europa Mediterrània que oscil.laven entre el 4,5 i 5,5 per un.

Però malgrat que no puguem estimar la producció amb exactitud, tenim una gran quantitat de testimonis que ens indiquen que aquesta era crònicament insuficient. Quines eren, doncs, les causes d'aquesta subproducció? Creim que els dèficits de producció obeeixen a una diversitat de factors, tant naturals com estructurals. Passarem a analitzar-los a continuació.

Si resulta absurd atribuir únicament la baixa producció cerealícola als condicionants naturals, també ho és negar la seva incidència. De fet, el clima era determinant: segons Slicher van Bath (1977:78), el risc de males collites per condicions climàtiques adverses era d'un de cada quatre anys. Maria Lluïsa Serra (1959:890) afirma que "el propi terreny de l'illa, el seu clima i condicions naturals fan d'ella una terra de difícil productivitat agrícola...no es pot assegurar un cicle complet, com el del blat". A més a més, cal considerar les variacions climàtiques d'un període a un altre. Segons les observacions de Le Roy Ladurie a França, a partir de 1550 hi ha un refredament del clima, amb irregularitats dins el règim pluviomètric. Durant la primera meitat del segle XVI, les perturbacions atlàntiques arribaven rarament a les Balears, canviant aquesta situació a partir del període 1553-1558, quan la sequera afectà l'oest, sud i centre de la península Ibèrica, en desplaçar-se els fronts de pluges cap a latituds més septentrionals (FONTANA, J. M. I ALTRES, 1974:99 i sig.). No obstant això, en arribar les borrasques a la Vall del Roine i Golf de LLeó, serien desplaçades pels vents del primer quadrant cap a la Mediterrània Occidental, sobre les Balears, però sense força per arribar a Itàlia. Nogensmenys això, les actes de la Universitat General de Menorca i de la particular de Ciutadella ens parlen d'anys de poques pluges, com la segona meitat del decenni dels 70. A Mallorca, Onofre Vaquer (1987:274) detecta com a anys de major esterilitat els de 1501, 1502, 1505, 1507 (el pitjor del segle), 1521 (any en què començà la Germania), 1530, 1541, 1546, 1547, 1551, 1556, 1566 i 1591. En conjunt, segons Vaquer, la segona meitat del segle fou més favorable que la primera, malgrat que alguns autors, com W.

desviació dels alous i cavalleries i estimar, per tant, el delme reial de tota l'illa. Per obtenir la collita, cal capitalitzar la xifra resultant al 7,7% ja que aquest era el percentatge que corresponia al rei i als senyors alodials. La resta, fins el 12%, es repartia entre els rectors, el bisbe i el capítol.

¹⁵ Segons A. MURILLO: "Pressió fiscal i altres pressions econòmiques i extraeconòmiques a la Menorca a finals del segle XVI". *Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX). Actes de les VI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1988, 329. El nombre d'explotacions agràries a Menorca cap a l'any 1600 era el següent:

TERME	RELACIÓ EXTENSIÓ	
	NÚM. EXPLOTACIONS	TERME/NÚM. EXPLOTACIONS
Ciutadella	83	238,10 Ha.
Es Mercadal	80	327,33 Ha.
Alaior	65	167,50 Ha.
Maó	107	146,59 Ha.
Menorca	335	208,95 Ha.

Minchinton (1979:94) i F. Mauro (1976:14) atribueixin la sèrie general de males collites a Europa durant la segona meitat del XVI i primers anys del XVII al refredament del clima.

Però el clima, per aduers que fos, no explica satisfactoriament el fet que tres de cada quatre collites fossin deficitàries a Menorca, la proporció inversa a la proposada per Slicher van Bath. Hem de cercar, doncs, altres respostes. L'estudi de la documentació de l'època ens indica que hi havia una gran extensió de l'illa sense cultivar, i de la zona conreada, més de la meitat havia de romandre obligatòriament en guaret. En aquest sentit, A. Murillo (1987:14) apunta la possibilitat de si la baixa producció de blat era debuda a la manca d'una major intensificació del cultiu. Tomàs Vidal (1984) afirma que les terres de l'illa eren sobradament suficients per a proveir de blat a la població d'aleshores. Segons Vidal, les caresties de blat en temps de collita normal eren debudes al predomini de la gran propietat, d'orientació eminentment comercial, on terratinents i mitjers preferien la cria de bestiar al conreu del blat, car les llanes i formatges eren objecte d'una demanda exterior solvent, la qual cosa no succeïa amb el gra, per la gran intervenció de les autoritats. En la nostra opinió, l'apreciació de Vidal és correcta.¹⁶

Encara que els cereals representaven el principal conreu de les explotacions agràries menorquines, aquestes tenien una orientació principalment ramadera. El pagès menorquí no es sentia incentivat a incrementar la producció de grans per diversos motius:

a) La producció de blat estava gravada a Menorca amb un delme del 12% de la collita, més gravós que no a Catalunya, València i Aragó, que era del 10%. Els jurats de l'illa adreçaren repetides súplices a la Cort per tal d'aconseguir rebaixar el delme de cereals fins el 10%

b) L'exportació de blat estava terminantment prohibida a Menorca per evitar el desabastiment de l'illa, i sols podia autoritzar-se en casos excepcionals, amb el vist i plau del governador. Això implicava que, en cas d'una collita excedentària, el blat es malaguanyàs per no poder-lo comercialitzar. Un excedent era equivalent, per als productors, a un ensorrament dels preus.

c) Els preus estaven estrictament intervinguts pels aforaments. Evidentment, molt blat es venia a un preu superior, seguint les tendències del mercat, però aquesta pràctica estava perseguida pels mostassafs.

d) Cada municipi tenia la seva pròpia "botiga de forments" o dipòsit municipal de venda de blat. A més a més, a finals del segle s'aconseguí centralitzar, a Ciutadella, la venda lliure de blat a un indret conegut per Quartera, fora del qual estava prohibit vendre cereals, tot en un intent de controlar els preus.¹⁷

¹⁶ A finals del segle XVII hom constata un increment de les roturacions i de la producció de blat a tots els termes menorquins. Cal relacionar aquest fet amb el creixement demogràfic -amb un sensible augment de la mà d'obra jornalera- i amb la crisi de la ramaderia ovina, succeïda pels canvis del comerç mediterrani i per la fallida de les manufactures llaneres italianes, a mitjans del XVII. Més tard, a mitjans del segle XIX, l'agricultura menorquina podia alimentar les més de trenta mil persones que poblaven l'illa i, a més a més, exportar excedents. No es tracta, doncs, d'un problema d'estricta fertilitat del sòl; almenys no únicament d'això.

¹⁷ Malauradament la documentació no ens indica on s'ubicà la quartera de Ciutadella. És possible que fos a la Plaça Nova.

La política bladera de les autoritats estava motivada per l'omnipresent perill de desabastiment i intentava evitar les fortes fluctuacions del preu dels cereals, però a la pràctica, el sistema gravava el productor sense resoldre els problemes de fons: els dèficits eren crònics i el recurs a les importacions feien incrementar els preus de forma alarmant.¹⁸ Per contra, s'empitjorava la situació en condemnar el pagés a un treball no rendible, que havia de repercutir en el descens de la producció bladera (VIDAL, T. 1969:45).

No és estrany, doncs, que els camperols menorquins s'orientassin cap a la ramaderia ovina, de caire extensiu. Les avantatges eren òbvies: la producció de llana i formatge estava exempta de delmes a les terres de reialenc (no així a les cavalleries i alous), mentre que els excedents tenien assegurada la comercialització als mercats exteriors, principalment a Barcelona, Gènova i sud de França. La demanda era tan intensa que, fins i tot, sovint hi havia perill que el mercat intern quedàs desproveït. Malgrat que els preus dels derivats ramaders -coneguts per "dinades"- també eren taxats per les autoritats, els marges eren molt més elevats que no en la producció de cereals. En el lucratiu comerç de llanes i formatges participaven molts elements de l'oligarquia local, els quals estaven interessats en acaparar la compra a bastreta de la producció. Una prova d'això és que, en els contractes d'arrendament, fos una clàusula habitual el pagament del lloguer de la possessió en espècie, açò és, llanes i formatges, avaluats al preu de taxació. Per tant, no sols el pagés, sinó també l'aristocràcia i els burgesos estaven més interessats en la producció de llana i formatge que no en la de cereals, afegint-se a la conveniència econòmica la pressió social.

Altrament, tota expansió de les roturacions implicava una major utilització de mà d'obra assalariada, el desbrossament de boscos i marines i la reducció de pastures. Per tal de pal·liar aquesta situació i incentivar el conreu de terres noves, Felip II atorgà, el 18 de novembre de 1595, un privilegi d'exempció de delmes i altres drets als qui rompessin i cultivessin terres noves "para que la isla tenga el grano que ha de menester sin haberle de comprar de fuera".¹⁹

Front al fatalisme de les autoritats, que es sovint limitaven a lamentar-se de les males collites a causa "de nostres grans pecats" i patrocinar costoses importacions, el 6 de juny de 1606 el veedor militar Francisco Negrete adreçava un memorial als jurats de l'illa on feia un intel·ligent diagnòstic de la situació agrària i, el que és més important, apuntava solucions concretes. Malauradament, les propostes del veedor Negrete foren ignorades.²⁰

Com fos, la producció bladera no s'incrementaria de forma notable fins a la segona meitat del segle XVII, amb una conjuntura diferent. En resum, doncs, la producció era lleugerament deficitària en condicions normals o, com a molt, just cobria les necessitats de consum en cas de bones anyades a causa de la multiplicitat de factors que hem intentat esbossar. Dins aquest context, les conjuntures climàtiques adverses, així com altres possibles causes naturals,²¹ incidien agreujant els dèficits ja crònics de la producció.²² Però

¹⁸ Vegeu les nombroses disposicions dels monarques catalans al respecte al *Llibre Vermell* de Ciutadella. Antoni M. ARAGÓ; Rafael CONDE *El Llibre Vermell de Ciutadella*, Barcelona, 1977.

¹⁹ AHMC, *Llibre Vermell*, f. 291.

²⁰ Aquest interessant document, que per ell mateix mereix un acurat estudi, es troba cosit al llibre XIIé de *Consells Generals*, a l'AHMC. Fou publicat en part per Rafael OLEO QUADRADO: *Historia de la isla de Menorca*, Ciutadella, 1874, II, 486-497.

²¹ S'ha parlat sovint de plagues d'auells i rates que assolaven els camps. Hem de relativitzar la influència d'aquests animals, més psicològica que real. Sense obviar que en alguns moments puntuals o en algunes zones concretes de l'illa poguessin, efectivament, causar danys importants als sembrats, el perill de les plagues d'auells i rates sols surt a la documentació quan s'han relaxat certes pràctiques de caire

per copsar el problema en la seva totalitat, cal estudiar també l'evolució i composició de la demanda.

4.- LA DEMANDA

El pa era la base de l'alimentació de la major part de la població, però de forma especial de les capes més pobres. D'aquí la gran importància que tenia el proveïment de cereals, així com les oscil·lacions dels preus: la fam del poble i els preus exorbitats podien provocar fàcilment una revolta. D'altra banda, el blat era un article la demanda del qual esdevenia inelàstica ja que, malgrat les males collites i l'alça de preus, aquella gairebé no variava. Altrament, eren molt pocs els aliments substituïtoris. En cas d'anyades molt dolentes, es recorria a la venda de mestall (mescla de blat i ordi, normalment 2/3 de blat per 1/3 d'ordi) o bé s'acudia a l'augment del consum de carn. Cal advertir, però, que la població era reticent a substituir el pa per la carn i, així i tot, aquest extrem sols es practicava en casos greus.²³

Evidentment, la demanda variava en funció de la població. I és aquí on trobam els majors desajustaments dins el període que estudiem, de resultes del traumàtic assalt turc de 1558. Fou necessari aplicar una generosa política de repoblament, atorgant franqueses²⁴ i guiatges,²⁵ amb la finalitat d'atreure nous habitants. Entre els anys 1558 i 1573 els jurats de Menorca concediren 57 franqueses i 109 guiatges i, malgrat que alguns beneficiaris renunciaren posteriorment, la concessió de guiatges s'incrementà a finals del segle, totalitzant 456 guiatges i franqueses entre 1558 i 1600. La immensa majoria dels immigrants procedien de la veïna Mallorca, desplaçant-se molts d'ells amb llurs famílies, de manera que la xifra global de nous pobladors seria molt superior. Aquest fet, juntament amb l'absència de mortalitats catastròfiques a la segona meitat del segle -sols hem documentat un brot epidèmic de pesta a Maó l'any 1563- feren que la població augmentàs de forma notable, especialment durant el darrer quart del segle, amb un creixement del 2,1% anual. Aquest accelerat creixement és un dels més intensos de la història demogràfica de Menorca i tindria conseqüències directes sobre la demanda d'aliments, com veurem.

Cap a l'any 1600, la població menorquina fregaria la cota dels 10.000 habitants, xifra aquesta que implica una densitat de 15 habitants per Km², no gens menyspreable a l'època (VIDAL, T. i GOMILA, J, 1984:18). Però aquest creixement no afectaria uniformement tota l'illa, sinó que seria molt més acusat al terme de Ciutadella. Això és lògic si consideram que la població d'aquest terme fou la que patí més directament la catàstrofe de

"preventiu", tals com no portar l'anomenat Ciri de ses Rates" al santuari de Nostra Senyora del Toro o quan, per raons econòmiques, la Clavaria de General deixava de pagar els peus de d'aucells i corbs. Al respecte cal precisar que des d'immemorial la clavaria pagava modestes quantitats als qui portaven una dotzena de peus d'aquestes aus, com a mesura per a controlar-ne la població.

²² No hem esmentat a tal efecte l'assot dels pirates barbarescos que, segons diversos autors, eren la principal causa del baix conreu de l'illa en obligar als pagesos a viure molt allunyats de la costa. No creim que aquesta circumstància, en la pràctica, tingués una influència excessiva en el nivell de collites de l'època que consideram.

²³ En algunes ocasions, quan la penúria de blat era extrema, les autoritats sol·licitaven al bisbe una dispensa especial per poder consumir carn en temps de Quaresma.

²⁴ La franquesa era un privilegi d'exempció fiscal per un període de deu anys, que equiparava el seu beneficiari, a efectes tributaris, amb el clergat. Per això sovint se l'anomena "franquesa de capellà."

²⁵ El 20 de gener de 1427, Alfons el Magnànim concedí salvaguarda perpètua i moratòria per sis anys de deutes i obligacions a tots aquells que fixessin llur residència a Menorca, amb indult dels seus crims a excepció dels de lesa majestat, traïció, sodomia i falsificació de moneda (AHMC, *Llibre Vermell* folis 86-87v).

1558 i que, essent la capital política i principal centre econòmic de l'illa, representàs el principal pol d'atracció dels immigrants.²⁶

Es raonable pensar que la variable demogràfica tenia molt a veure amb les crisis de subsistències. F. Braudel (1953, I:438) ja apuntà aquesta possibilitat per a les crisis napolitanes. I és que, com recorda aquest autor, les crisis de subsistències són un fenomen eminentment urbà. Menorca, ja ho hem esmentat, tenia una població majoritàriament urbana, concentrada als nuclis de Ciutadella, Maó i Alaior, amb un important component de població activa dedicada a les activitats secundàries i terciàries. Aquesta situació s'agreuja a Ciutadella, població que arrellegava a finals del segle XVI el 31% dels habitants de Menorca, mentre que el seu terme sols collia el 21% del blat de l'illa. Si, a més a més, els pagesos preferien l'explotació ramadera al conreu de cereals, no ha d'estranyar que ens trobem amb un important desfassament entre la producció i les necessitats de consum. Necessitats que s'incrementaren en establir-se les guarnicions militars permanents. Si considerem una població teòrica de deu mil habitants per a l'any 1600, les necessitats de consum de blat es situarien entre les 33.000 i les 35.000 quarteres anuals,²⁷ la qual cosa ens indicaria que, en condicions no massa adverses, la producció insular just abastaria per a cobrir el consum o bé es produïria un lleuger dèficit. Tenint en compte que una part de la producció es perdia pels defectes del transport, el deficient emmagatzemament i els problemes de comercialització, no és exagerat afirmar que la producció local de blat no satisfieia de cap manera la demanda. La taula IV és prou eloqüent al respecte: entre 1558 i 1600 (43 anys agrícoles), les collites foren deficitàries en el 72% dels casos. I de les collites suficients, només una és citada a la documentació com a "bona anyada".

Tanmateix, la proporció del blat recol·lectat que sortia al mercat devia ser relativament reduïda. El pagés sembrava cereals, en primer lloc, per al seu propi consum, reservar la llavor per la propera anyada, pagar els jornalers, les rendes²⁸ i els delmes. Només els excedents eren comercialitzats. Altrament, els propietaris de petites parcel·les -generalment jornalers agrícoles i menestrals- així com els barquerers, produïen per al propi consum. Per evitar el desabastiment del mercat i controlar-ne els preus, cada universitat gestionava la seva pròpia "botiga de forments". Aquesta era un dipòsit que, sota el control directe del municipi, venia cereals a la menuda sense ànim de lucre -massa sovint comptabilitzava importants pèrdues- i la seva funció era oferir a la població blat i altres cereals a preus raonables, evitant l'especulació. Encara que aquestes botigues sols s'obrien en anys dolents, els dèficits crònics de la producció menorquina feren que la de Ciutadella estàs oberta de forma continuada durant gairebé la totalitat del període que estudiem. Les botigues municipals intentaven comprar els delmes reials -i sovint també els episcopals- del seu terme o dels termes veïns,²⁹ així com les partides que poguessin haver dels pagesos i altres particulars. Si el blat disponible al mercat local no bastava, es recorria als altres termes i, en darrer extrem, a la importació. Les botigues venien normalment a preu de cost, és a dir, al

²⁶ Això no obstant, Ciutadella no es recuperaria plenament, havent perdut de forma definitiva la primàcia demogràfica sobre el territori insular.

²⁷ O. VAQUER: *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Palma, 1987, 79, avalua el consum de blat a Mallorca amb 3,33 quarteres per habitant i any de mitjana. Les estimacions de la Universitat de Ciutadella eren de 3,5 quarteres per habitant i any, inclosa la part que s'havia de reservar per a llavor.

²⁸ Gairebé tots els arrendaments estipulaven que una part de la renda s'havia de pagar en blat. Altrament, no pocs cultivadors emfitèutes havien de pagar censals en espècie.

²⁹ Els jurats de Ciutadella intentaven arrendar el delme del terme des Mercadal, mentre que, des de finals del segle XVI. Ja hem esmentat que els delmes reials de Maó i Alaior foren assignats pel monarca per al consum del castell de Sant Felip.

preu d'adquisició més el cost del transport, emmagatzemament i distribució, encara que això no sempre fou així. En cas de males anyades i extrema penúria de blat, les universitats podien confiscar les partides de blat en poder dels particulars que excedissin les seves pròpies necessitats de consum, la qual cosa provocà no pocs conflictes amb els grups privilegiats, com els familiars i oficials del Sant Ofici. Els municipis també distribuïen mestall i, en casos extrems, es substituïa la venda de blat per pa, el qual era racionat.

Aquestes pràctiques intervencionistes no eren privatives dels municipis menorquins ni de bon tros. Molt similar era el comportament de les universitats mallorquines (VAQUER, O., 1987, II:614 i ss.) i, en general, de la majoria de les ciutats mediterrànies, incloses les grans aglomeracions italianes (com Venècia, Gènova, Nàpols, Florència...), franceses i de la mateixa Corona d'Aragó. La relació seria inacabable.

Evidentment, els terratinents, rendistes, pagesos i demés persones amb un cert poder adquisitiu procuraven acumular tot el blat possible i sols recorrien a la botiga en casos extrems. La botiga proveïa, doncs, a les capes més desfavorides de la població que, per tant, eren les més sensibles a les oscil·lacions dels preus. D'aquí que les autoritats municipals es veiessin obligades a moderar els preus de venda, davant el temor de revolta.³⁰

5.- EL COMERÇ BLADER

El recurs a les importacions era l'única manera de suplir els dèficits de la producció insular. En aquests casos, la posició geogràfica de Menorca facilitava les tasques de proveïment. Com fa notar Braudel (1953 I:765), si les illes del Mediterrani podien dedicar-se a un monocultiu lucratiu -en el cas de Menorca, la ramaderia-, era perquè comptaven amb el mar, pel qual arribaven els navilis carregats de gra. Realment, en aquests casos, era molt més fàcil i barat aconseguir blat a Menorca que no a moltes comarques de l'interior del continent -on el transport per terra era molt més car-, mentre que les crisis alimentàries més greus que pateix Menorca són debudes a la impossibilitat d'aconseguir subministrament de cereals estrangers.

Mallorca patia sovint les mateixes circumstàncies meteorològiques de Menorca; en conseqüència, no era rar que, quan a Menorca l'anyada era molt dolenta, també ho fos a l'illa veïna, per la qual cosa era forçós acudir a mercats alternatius, principalment el sud de França, Catalunya i Itàlia. Les universitats intervenien directament en el comerç de blat, encara que aquesta activitat també podia ser realitzada directament per mercaders, fossin aquests menorquins o foranis.

Si bé a Mallorca el Gran i General Consell era l'encarregat de gestionar les importacions de cereals necessàries per a tota l'illa (VAQUER, O., 1987 II: 615), a Menorca, a partir de finals del segle XV, cada municipi tenia plena autonomia per a procedir al respecte. En efecte, en virtut d'un privilegi atorgat per Ferran el Catòlic a Ronda el 13 de juliol de 1485, es facultava la Universitat de Maó per comprar el blat que cregués necessari,

³⁰ El franciscà maonès fra Francesc Marçal -un dels lul·listes més importants del segle XVII- publicà a Ciutat de Mallorca l'any 1650 un llibre amb el títol *Tractat special, qual sia el iust preu del Blat en la Isla de Menorca desde que comensa la cullita fins que se asseñala la afforació de aquella*. Marçal defensa mitjançant el mètode escolàstic la doctrina del preu just de les coses (*justum rerum pretio*), ja que per als queviures "no té lloch el preu convencional, sinó el legal." Francesc Marçal advoca en favor de les classes populars que eren les més perjudicades pels desajustaments d'una economia basada en el consum i producció de blat. En contrapartida, Marçal defensa el manteniment de l'economia moral -terme encunyat per E. P. Thompson (1971)- per frenar les possibles vel·leitats de revolta popular i mantenir així l'ordre social.

sense cap limitació. Encara que Maria Lluïsa Serra (1959:893) ha vist en aquesta disposició "un gran paso hacia la adquisición de plenos derechos ciudadanos", el cert és que això originava una greu descoordinació per a procedir a les importacions, amb el consegüent increment de costos i dispersió d'esforços. Així veim com, en alguns anys, les Universitats de Ciutadella i Maó envien síndics simultàniament als mercats foranis,³¹ mentre que les rivalitats polítiques i d'altra mena existents entre ambdues poblacions feien inviable qualsevol intent de cooperació. La mateixa aplicació del privilegi de 1485 originà, al llarg del segle XVI, llargues polèmiques entre els ciutadellencs -que volien la seva derogació-, i els maonesos.

Les autoritats menorquines tenien tres opcions per proveir-se de blat. Una era enviar un representant als mercats subministradors, el qual ostentava el càrrec de síndic. Aquests síndics cobraven un salari per la seva feina i solien ser persones relacionades amb els afers mercantils i coneedores dels mercats. Una comissió municipal redactava unes detallades instruccions on constaven les ciutats a visitar, els mercats alternatius, els preus que es podien oferir, la forma de compensar les compres, etc. Aquestes instruccions solien prohibir expressament que els síndics aprofitassin els viatges en comissió del municipi per la gestió dels seus propis negocis, encara que tenim indicis per pensar que aital clàusula no era respectada. En alguna ocasió, succeïa que eren enviats simultàniament, per la mateixa universitat, més d'un síndic a diferents destinacions, atesa l'apremiant manca de blat. Coneixem prou bé les activitats i els itineraris d'aquests síndics per la copiosa documentació que es conserva als arxius menorquins, tal com la correspondència amb els municipis i la liquidació de comptes.

Quan el dèficit era de poca consideració, o bé es necessitava una partida de blat amb urgència, el principal proveïdor era l'illa de Mallorca. Nogensmenys això, Mallorca era també sovint deficitària de cereals, per la qual cosa no sempre podia atendre les peticions dels menorquins.³² En aquestes circumstàncies, o bé quan es necessitaven grans partides de blat, s'havia de recórrer als mercats alternatius, encara que això suposés un encariment de costos. Aquests eren Catalunya, el sud de França i, especialment, els estats italians.

Barcelona era un destí obligat, en part per constituir un dels principals mercats dels productes ramaders menorquins i, per tant, tenir-hi d'antuvi relacions comercials estables i facilitats de financiació. Però el blat català no procedia únicament de Barcelona. De fet, tenim documentades importacions de blat des de Palamós, Blanes, Lloret, Tossa, Tamarit, Tarragona i Tortosa. El blat embarcat des d'aquesta darrera ciutat procedia, almenys en una ocasió, del regne d'Aragó, noliejat Ebre avall fins Tortosa.³³

Fora de Catalunya, les adquisicions de blat de la Península Ibèrica són pràcticament inexistent. No així les compres realitzades als ports del Languedoc, Provença i Savoia, on es dirigien amb freqüència els síndics menorquins. Així, els trobam documentats a Marsella,

³¹ En certes ocasions, també els militars de Sant Felip enviaven un emissari a comprar blat fora de Menorca. D'altra banda, les universitats d'Alaior i es Mercadal, molt més dèbils econòmicament, havien de recórrer als altres municipis en cas de necessitat.

³² F. Sastre Portella: "Les crisis de subsistències. Relacions Mallorca-Menorca a la primera meitat del segle XVI" *Randa*, 21, 33-48, estudia algunes peticions de socors a Mallorca que foren denegades pels jurats del Regne, durant la primera meitat del segle XVI.

³³ La compra de blat aragonès no era massa freqüent. Maria Luisa SERRA BELABRE: "Compras de trigo hechas por la Universidad de Mahón a diversas ciudades mediterráneas" *Actas del VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, 898, sols documenta una partida comprada a Saragossa per la vila de Maó, l'any 1578.

Arlés, Antibes, Cannes, Saint Tropez i Niça. Però les majors partides de blat procedien dels territoris italians, tant els que havien format part de l'antiga Corona d'Aragó -Nàpols, Sicília i Sardenya-, com les repúbliques del nord. Els mercats italians eren sempre el darrer recurs per mor de les majors distàncies i els conseqüents encariments del cost. Durant aquest període, hem documentat importacions de blat procedents dels ports de Gènova (l'altre gran mercat de Menorca), Liorna i Nàpols, a la Península Itàlica. Aquests no eren centres productors, sinó redistribuidors. Les complexes xarxes comercials de l'època feien que arribàs a Menorca blat sicilià expedit des de Barcelona o Gènova, o bé blat del nord d'Europa des de Liorna.

Les importacions directes de les grans illes productores no eren, però, massa freqüents, en part per les dificultats de finançament: les llanes i formatges de Menorca tenien una gran demanda a Gènova, Pisa i Florència, però no a Sardenya, que produïa aquests productes abastament. Les importacions des de Sardenya i Sicília eren, doncs, esporàdiques, però importants quan aquestes es produïen. Els principals ports proveïdors eren el de Càller, a Sardenya, i el de Palerm a Sicília, el principal graner de la Mediterrània.

L'acció directa dels mercaders era un altre recurs. Molts vaixells en trànsit per la conca occidental de la Mediterrània recalaven als ports menorquins, on podien vendre tot o part dels carregaments que portaven a les botigues municipals o bé directament al públic. Aquests mercaders eren principalment francesos i genovesos, i no fora impossible que bona part del blat comprat als vaixells provençals procedís dels ports nord-africans, l'únic lloc on no es dirigien els síndics illenques.³⁴ En ocasions, les hisendes municipals incentivaven la venda lliure de blat per part d'aquests mercaders, concedint ajudes de cost (generalment, una quantitat per quartera), sempre que la mercaderia es vengués a un preu acordat prèviament amb les autoritats.

Però també alguns mercaders establerts a Menorca gestionaven compres de blat. Per exemple, l'any 1579 el florentí Benvenuto Olivieri, ben connectat amb els majoristes toscans i palermitans, aconseguí per la Universitat de Ciutadella un carregament de dos mil salmes de blat sicilià. El mateix Olivieri intervingué activament en la gestió de lletres de canvi girades als síndics menorquins desplaçats a terres italianes. Un altre florentí, que per aquelles dates també feia d'intermediari en les compres de blat italià, era Damiano Matari. Així mateix, trobam diversos mercaders francesos dedicats a aquests negocis.

La tercera via de proveïment de blat era la confiscació dels carregaments. En cas d'extrema necessitat, les autoritats illenques podien fer ús dels privilegis atorgats pel rei Pere IV el 1346 i el 1356³⁵ en els quals es preveïa la captura de les naus que passaven davant les costes menorquines carregades de cereals, obligant els seus propietaris o capitans a descarregar la mercaderia a Menorca i a vendre-la públicament. Això no era res extraordinari, ja que Mallorca tenia un privilegi similar, atorgat per Martí I l'any 1401, i d'igual forma actuaven la majoria de ciutats costaneres, com Marsella, Gènova, Venècia, Mesina o els mateixos cavallers de Malta (BRAUDEL, F., 1953 I, 439). Ara bé, no sempre les universitats s'atenien a l'esperit dels privilegis reials sota els quals s'emparaven. Al darrer

³⁴ Per contra, les relacions dels mercaders francesos amb les terres magribines eren força intenses. També ho eren les dels mercaders mallorquins, com ha estudiat José JUAN VIDAL: "El comercio del trigo entre Mallorca y Africa del Norte en los siglos XVI y XVII" *Mayūrqa*, 15, Palma, 1976, 73-92.

³⁵ Privilegi datat a Barcelona el 10 de gener de 1346. AHMC, *Llibre Vermell* folis 197r i v; privilegi datat a Barcelona el 10 de setembre de 1356; privilegi atorgat per Carles I, datat a Montsó el 10 de setembre de 1546, confirmant l'anterior de Pere IV de 1346.

terç del segle XVI, trobam repetides requisicions de carregaments de blat succeïts quan la situació no era desesperada ni de lluny. En el rerafons de no poques confiscacions s'entreveu que les autoritats menorquines preferien aquest sistema, que aportava quantitats importants de blat de forma immediata alhora que s'estalviaven les nombroses despeses que representava la compra directa mitjançant els síndics tramesos als mercats proveïdors.

Aquesta actitud provocava continuades discrepàncies entre patrons i mercaders (principalment genovesos i provençals), d'una banda, i les universitats menorquines, per l'altra. Teòricament, el mercader podia vendre el blat al preu que desitjàs, en cas de no arribar a un acord amb els municipis, però aquesta part del privilegi era sistemàticament ignorada pels menorquins. Tenim documentats diverses requisites de blat en el període que estudiem, sempre conflictives pels procediments utilitzats i que, en alguns casos, linden amb la pirateria. A vegades, les captures eren premeditades. Hem trobat el curiós cas de Miquel Moncades, natural de les Illes i resident a Càller, el qual propiciava el trànsit de naus carregades de blat per aigües balears, informant seguidament a les autoritats illenques. Així es van capturar dues naus a les immediacions del Cap Blanc de Mallorca amb 10.400 quarteres de blat destinades a Cartagena "puys importuna molt (Moncades) als patrons passassen per ici".³⁶ Una part d'aquest carregament fou venuda a Menorca.

Així mateix, les autoritats municipals sempre oferien pels carregaments confiscats uns preus molt inferiors als reals, amb el conseqüent dany econòmic per als mercaders i, especialment, per a les ciutats del Llevant espanyol que esperaven la mercaderia confiscada. Si el mercader o el patró afectat era de modest potencial econòmic, sempre resultava guanyant la universitat que intervenia la càrrega, car el propietari no podia afrontar les despeses d'un llarguíssim procés judicial que podia durar força anys. No succeïa el mateix quan es perjudicava una gran companyia mercantil. El gener de l'any 1585, fou requisat el carregament de tres mil quarteres de blat del galió *Santa Clara*, surt al port de Maó. Aquest vaixell pertanyia a la Companyia del Corall, amb seu a Marsella, però amb participació de mercaders corsos i genovesos,³⁷ que reaccionaren de forma diferent a la dels petits mercaders. D'antuvi, la companyia destinà Giovanni Michele Bartolomé Corso a Menorca per tal de fer el seguiment del procés judicial, amb dietes a càrrec de la Universitat de Menorca. La companyia naviliera guanyà tots els plets, el primer dels quals fou ventilat davant el tribunal de la Governació de Menorca però que, a instància dels jurats de l'illa, fou recorregut fins a la sentència definitiva dictada pel Consell d'Aragó, també favorable als mercaders. Aquest procés judicial, a la llarga, resultà ruïnós per a les malmeses finances de la Universitat General de Menorca.

El contraban de cereals, era particularment perseguit. En els anys de bona collita, la Universitat de Ciutadella tenia cura d'escorcollar tots els vaixells que sortien del port, per tal d'impedir la sortida de cereals. Molt més difícil era el control de les nombroses cales i ports de l'illa, deshabitats i sense vigilància, tals com els de Sanitja, Addaia, Fornells, Cala Galdana, etc. No hem pogut documentar cap cas d'extracció il·legal de blat de l'illa -si, en canvi, algunes de bestiar-, encara que dos menorquins, Pere Capllonch i Francesc Pocha,

³⁶ AHMC, secció Correspondència, Lletres Rebudes, carpeta de l'any 1580.

³⁷ La Companyia del Corall fou fundada per Tomàs Leuche, cors afincat a Marsella, cap a l'any 1533, per dedicar-se a l'extracció de corall a les costes de Tunísia, amb l'autorització del soldà. Estava constituïda per grans mercaders marsellesos i genovesos. Amb els anys, aquesta companyia anà diversificant les seves activitats. Sobre la Companyia del Corall, vegeu Ramon CARANDE: "La navegación y el comercio en el Mediterráneo durante el siglo XVI", *Estudios de Historia. 1. Temas de historia de España*, Barcelona, 1989, 321-366.

foren capturats l'any 1548 a causa de treure blat de la costa d'Artà, a Mallorca, infringint els edictes del governador (SASTRE, F., 1991:17).

6.- INCIDENCIA DE LES IMPORTACIONS DE CEREALS SOBRE L'ECONOMIA

El dèficit de producció bladera i la conseqüent necessitat de suplir-la mitjançant la importació de cereals -o requisita, tant se val-, representava una feixuga càrrega per a l'economia menorquina, en una doble vessant: d'una banda, per la seva incidència sobre la balança comercial i de pagaments de l'illa. D'altra banda, per la influència sobre les finances públiques, especialment pel que fa a l'administració dels municipis.

Les compres de blat, juntament amb les importacions d'oli -que es comprava íntegrament a Mallorca, car Menorca gairebé no en produïa- i d'altres articles de consum i luxe, formaven el gruix de les compres menorquines a l'exterior. Difícilment podrien afrontar-se les quantioses importacions si l'illa no tingués un nivell d'exportacions que permetés compensar el dèficit, tant comercial com de pagaments. Únicament els importants excedents dels productes ramaders proporcionaven els recursos necessaris. Barcelona i Gènova eren els principals mercats de la llana i el formatge elaborat a Menorca. Segons les estimacions del veedor Francisco Negrete, en alguns anys el producte d'aquestes exportacions ascendia a la gens menyspreable quantitat de 25.000 ducats (unes 39.000 lliures, moneda de Mallorca). A més a més, s'exportava bestiar en viu (especialment a Mallorca i Barcelona), embutits i carn salada, tàperes, mel, cuir i manufactura tèxtil. Negrete, però, critica que "se trae el valor de contrapeso, mezclas, tafetanes, sedas y paños bien poco necesarios en esta pobre isla".³⁸ Malgrat les exportacions i l'entrada, encara que espasmòdica, del diner que la Corona enviava per pagar les guarnicions i les obres de fortificació, un dels principals problemes era la manca de numerari per finançar les importacions de blat. Així, no ha d'estranyar que sovint les universitats haguessin de recórrer a la permuta de productes ramaders per blat per tal de saldar els deutes amb els mercaders italians i francesos. Altrament, els síndics podien partir amb carregaments de llana i formatge per vener-los al mercat de destinació i invertir-hi el producte de l'operació en blat.

La intromissió dels governadors de l'illa en els afers econòmics podia causar problemes al comerç. El governador Pedro de Heredia, famós per les seves arbitrietats, prohibí, l'any 1595, les exportacions de llana i formatge de l'illa, privant als menorquins, amb aquesta disposició de la seva principal font d'ingressos.³⁹ La Universitat General va protestar al.legant "que tot lo haver desta ylla consisteix en llana y formatges". Tot i que l'edecte d'Heredia va restar vigent durant quatre anys, no fou respectat en la pràctica. I no podia ser d'altra manera, car el seu compliment era impossible sense provocar el total col.lapse de l'economia menorquina.⁴⁰

³⁸ De la mateixa opinió eren els gremis del sector tèxtil, que propugnaven l'estricta regulació de les importacions de teixits. Vegeu M. A. Casasnovas Camps, MIQUEL À.: "El control de producció i de comercialització en el sector tèxtil menorquí a finals del segle XVI" a *La manufactura urbana i els menestrals (ss. XIII-XVI)*, Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals. Institut d'Estudis Balearics, Palma, 1991, 31-40.(1991).

³⁹ Sobre el conflictiu governador Pedro de Heredia, vegeu Florenci SASTRE PORTELLA: "Don Pedro de Heredia, un governador de Menorca violento y conflictivo". *El poder real en la Corona de Aragón. Comunicaciones I.2*. Saragossa, 1996.

⁴⁰ Val a dir que Pedro de Heredia, com altres governadors de l'illa d'aquest període (Joan de Cardona i Rocabertí, Cristóbal de Prado y Tovar...), estava embolicat en afers de contraban i comerciava pel seu compte, provocant amb la seva actitud no poques queixes dels menorquins i la contínua tramesa de memorials de greuges a la Cort de la monarquia. El mateix podem dir dels alcaldes del castell de Sant Felip

A més de la incidència sobre la balança comercial i de pagaments, els efectes més notables dels dèficits de producció de blat eren les brutals oscil·lacions dels preus (vegeu la taula V). La sèrie de les aforacions de blat presenta una tendència similar a la dels preus de mercat, encara que generalment queden per sota dels preus mitjans de la botiga. Els preus dels aforaments són un indicador important, però no recullen sovint la situació real de la conjuntura.⁴¹ De fet, trobam queixes freqüents sobre la forma d'elaborar las taxacions de preus, a càrrec del governador de l'illa. Més significativa és la sèrie de preus de la botiga de forments, que recull les fluctuacions del mercat a causa dels costos del blat importat. Aquest, podia arribar-se a vendre a més de cinc lliures la quartera, encara que aquests preus extrems regien durant breus períodes de temps. De tota manera, els preus mitjans són prou eloqüents: l'any 1579, amb grans partides de blat importat des de Sicília, el preu mitjà fou de 80 sous la quartera, arribant als 94 sous l'any 1589 i 98 sous, el màxim del període, l'any 1592. Però al marge de les oscil·lacions lògiques de la conjuntura, tant els preus d'aforament com els de mercat ens presenten una clara tendència alcista durant la segona meitat del segle. Si el preu mitjà de venda a la botiga de Ciutadella fou, durant el decenni de 1561 a 1570, de 31 sous, durant la primera dècada del segle XVII era de 65 sous la quartera, havent-se incrementat un fins un 209% I això tenint en compte que els salaris gairebé no havien variat fins aleshores.⁴²

No menys importants eren les repercussions del dèficit blader sobre les finances municipals. Al salari i dietes del síndic s'hi afegia el cost de les assegurances, comissions d'intermediaris, nòlits i les despeses d'emmagatzemament i venda a la menuda, la qual cosa feia que el cost final del cereal s'incrementàs substancialment. És clar que totes aquestes despeses eren repercutides sobre els compradors, els quals, d'altra banda, eren les capes més desfavorides de la població. Però també és cert que sovint les universitats venien el blat per sota del preu del cost total, per evitar avalots entre el poble. En efecte, en no poques ocasions, davant la perspectiva de veure el poble "sommogut" i "avalotat", a causa dels excessius preus del blat, els municipis decidien vendre el blat a preus més baixos del cost i assumint-ne els dèficits, malgrat que eren conscients de la delicada situació financera de les diverses clavaries. Aquesta política redundà en un major endeutament d'unes universitats ja excessivament gravades pels censals i per una mala gestió econòmica. A més a més, durant tota la segona meitat del segle XVI observam, almenys pel que fa a la Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, una desastrosa situació quant a l'administració dels fons públics. El dèficit de la botiga de forments de Ciutadella, era sufragat mitjançant l'endeutament de la clavaria de la cisa del vi o bé s'emprestava diner i es carregaven censals sobre la clavaria de general. La clavaria de forments, independent de les altres, no es creà a Ciutadella fins l'any 1609 a causa "dels molts abusos y inconvenients" de l'administració del blat.⁴³

del port de Maó; la guarnició del castell fou repetidament denunciada per abusos de tota mena i contraban de mercaderies.

⁴¹ Els aforaments eren preus màxims legals de venda. Les ordinacions municipals, especialment els capítols del mostassaf, deixen clar que no es pot vendre blat ni altres productes a preus superior al taxat en l'aforament. Aital disposició, però, sovint era violentada especialment en èpoques de penúria.

⁴² El salari d'un obrer no especialitzat era de dos rals castellans diaris que equivalien a 2 sous i 10 diners, moneda de Mallorca. Això significa que en el període de preus més alts de l'època que estudiam, un jornalier necessitava el salari de 35 dies de feina per adquirir una quartera de blat.

⁴³ AHMC. Llibre Vé de Consells foli 239v. Sessió del 30 de juny. L'any 1600, el governador Cristóbal de Prado ja havia advertit els jurats de la necessitat de crear una clavaria independent per a l'administració de cereals, amb llibres de comptes i caixa separats de les altres clavaries.

En aquesta conjuntura, la única alternativa era l'increment de la pressió fiscal, aplicant el producte de les talles a sufragar els dèficits i les indemnitzacions que els tribunals fallaven a favor dels mercaders que havien resultat damnificats per la política indiscriminada de requis de carregaments de blat. Com això tampoc era suficient, a més de resultar impopular, el Consell General de Menorca, reunit en sessió extraordinària el dia 23 de febrer de 1591, determinà sol·licitar de la Cort un privilegi per encunyar moneda fins un nominal de 30.000 lliures.⁴⁴ Aleshores, el deute acumulat amb els mercaders estrangers era de 25.000 lliures, i això sense comptabilitzar el deute endèmic que per altres causes ja gravava les hisendes municipals menorquines. La moneda, que havia de ser de coure, havia de tenir curs legal únicament dins Menorca, permetent sortir així la moneda de plata que hi havia a l'illa sense deixar-la desproveïda de numerari per a les operacions interiors. Però la petició, que fou reiterada tres ocasions, mai no fou autoritzada pel rei.⁴⁵

Mentre s'esperava la resolució que la Cort resolgués sobre les peticions d'encunyar moneda de billó, la Universitat General es concentrà en les mesures fiscals, aprovant un nou tribut conegut per Nou Impòsit, que havia de resultar transitori, amb una durada de tres anys. Consistia en una sèrie de recàrrecs que gravarien els impostos vigents sobre el comerç exterior (imposició i victigal). A la pràctica, però, i atesa la catastròfica situació de les finances de la Clavaria de General i les reiterades negatives de la Cort quant a l'encunyació de moneda, el nou impòsit fou renovat i restà vigent durant tot el segle XVII.

7.- CONCLUSIONS

El crònic dèficit de producció bladera que pateix Menorca durant la segona meitat del segle XVI ve motivat, segons la nostra opinió, per un cúmul de factors. Sense menysprear l'evident influència de les males conjuntures climàtiques, creim que aquesta causa tradicionalment esgrimida no justifica satisfactòriament la baixa producció de cereals. Es precis considerar altres factors:

a) Les conseqüències immediates del desastre de 1558, amb una retallada brutal de la població menorquina i la destrucció de bona part de l'aparell productiu. La política de repoblació i l'absència de mortalitats catastròfiques motivà que, a partir dels anys immediats al 1558, la població es recuperàs més ràpidament que la producció. Aquest desfassament entre oferta i demanda és més evident al darrer quart del segle, quant es produeixen les crisis de subsistència més greus.

b) El component majoritàriament urbà de la població menorquina, amb una elevada proporció de vilatans i menestrals, sense oblidar, justament des de mitjan segle, l'establiment de la guarnició militar permanent.

c) L'orientació ramadera de les explotacions menorquines, la producció de les quals estava primordialment adreçada envers el mercat exterior. La continuada demanda de llana i formatge i el sistema de venda "a bestreta" feia que els pagesos preferissin la ramaderia ovina, de caire extensiu, al conreu de blat. D'altra banda, la intervenció sobre el mercat blader per part de les universitats, així com la prohibició d'exportar els excedents, desincentivava els productors.

⁴⁴ AHMC Llibre III de Consells, foli 43.

⁴⁵ De tota manera, i atenent-nos a l'experiència de l'encunyació de moneda fraccionària realitzada en temps d'Alfons el Magnànim -i les més recents experiències d'Eivissa-, segurament hauria estat més perjudicial, per a l'economia menorquina, inundar l'illa de moneda de billó de circulació interna.

Els mecanismes que les autoritats menorquines utilitzaven per afrontar la manca de producció local de blat eren els habituals que utilitzaven la gran majoria de les ciutats mediterrànies, és a dir, enviar representants als mercats proveïdors, subvencionar els mercaders, intervenir estrictament el mercat interior prohibint les exportacions i taxant els preus, i confiscar -amb justificació o sense- els carregaments de les naus en trànsit per aigües menorquines. Si els efectes d'aquesta política representaven una càrrega per la balança comercial i de pagaments, suposant una sortida continuada de numerari, les fortes oscil·lacions dels preus afectaven de forma especial les capes més desfavorides de la població urbana, que era la que havia de recórrer obligatoriament a les botigues municipals. Altrament, les massives importacions de cereals, així com les indemnitzacions amb què els tribunals condemnaren en repetides ocasions els municipis menorquins, ocasionaren un importantíssim deute que drenà els recursos econòmics de les hisendes locals. Sense possibilitats d'incrementar els recursos ordinaris, s'hagué de recórrer a l'enduriment de la pressió fiscal i a l'endeutament exterior.

Dins aquest context, creim que la dispersió d'esforços quant a la política de proveïment de cereals, per mor de les rivalitats entre Ciutadella i Maó, així com per la inoperància de la Universitat General de Menorca, contribuí a agreujar la situació econòmica, incrementant els costos de les importacions i impeding una política racional i unitària. Això es fa més palès si recordam que Menorca just tenia aleshores una població de deu mil habitants.

No hem trobat cap indicatiu de que les crisis de subsistències es tradueixin, en el període que estudiem, en crisis demogràfiques. Al contrari, ja hem dit que una de les causes de la insuficiència de producció local de cereals era deguda al ràpid increment de la població. Això no obstant, el malestar social era evident quan els preus es disparaven per mor de les costoses importacions de blat, la qual cosa obligava als municipis a subvencionar els preus. Les universitats, especialment la de Ciutadella, temien que la manca d'aliments i els elevats preus poguessin induir als nombrosos immigrants a deixar l'illa i tornar als seus llocs d'origen.

La problemàtica de la baixa producció menorquina de blat i continuà en els segles següents, si bé s'atenuà un tant la seva virulència. En efecte, el creixement demogràfic continuà a bon ritme durant el segle XVII i es disparà al segle XVIII. D'altra banda, la producció de cereals cresqué -per mor de la intensificació de roturacions- fins assolir un equilibri relativament estable a finals del XVII, permetent, fins i tot, l'exportació d'excedents.

Taula I

Mitjana de les recaptacions del delme reial de blat i d'ordi (1595 a 1600, excepte 1597) en quarteres de Menorca.

TERME	BLAT	%	ORDI	%
Ciutadella	363,2	18,75	186,4	35,60
Es Mercadal	468,2	24,18	91,6	17,54
Alaior	354,8	18,32	91,8	17,57
Maó	749,6	38,72	152,4	29,18
Total illa	1.935,8	100,00	522,2	100,00

Font: A. Murillo (1988[a]:330). Elaboració pròpia.

Taula II

Estimació de la mitjana de les collites de blat i ordi (1595 a 1600, excepte 1597) en quarteres de Menorca.

TERME	BLAT	%	ORDI	%
Ciutadella	7.122	21,8	3.654	41,4
Es Mercadal	8.026	24,5	17,8	
		1.571		
Alaior	5.805	17,7	1.501	17,0
Maó	11.689	36,0	2.090	23,8
Total illa	32.675	100,0	8.816	100,0

Font: Taula I. Elaboració pròpia.

Taula III:

Evolució dels efectius de la població menorquina al segle XVI i de la demanda de blat (en quarteres de Menorca).

ANYS	MORABETINS	POBLACIO ESTIMADA	NECESSITATS DE CONSUM
1545	1.141	7.990	27.965
1552	1.338	9.370	32.795
1559	939	6.570	22.995
1573	852	5.960	20.860
1580	1.051	7.360	25.760
1588	1.195	8.370	29.295
1594	1.351	9.460	33.110

El consum total per càpita s'ha estimat en 3,5 quarteres per habitant i any, segons els càlculs de la Universitat de Ciutadella.

Font: Per als morabetins i població estimada, T. Vidal i J. Gomila (1984:15).

Taula IV:

Estat de les collites i les importacions (1558-1600)

ANY	SUFICIENT	DEFICIT	IMPORT	CONFIS.	OBSERVACIONS
1558		X			Assalt turc. Destrucció collites
1559		X	X		
1560	X				
1561	X				
1562		X	X		
1563		X	X		Collita molt dolenta
1564		X	X	X	
1565		X	X		
1566		X	X		Dèficit a Ciutadella de 6.000 Qr.
1567		X	X	X	
1568	X				
1569	X				
1570	X				
1571	X				

1572		X	X	X	
1573	X				
1574		X	X		
1575		X	X		
1576		X	X		Collita molt dolenta
1577		X	X	X	Collita pitjor que l'anterior
1578		X	X	X	
1579		X	X	X	Anyada "molt stèril"
1580		X	X		
1581		X	X	X	
1582		X	X		
1583		X	X		
1584		X	X	X	
1585	X				
1586	X				Collita molt bona
1587		X	X		
1588		X	X	X	
1589		X	X		Collita molt dolenta
1590		X			
1591		X	X		Dificultats per importar blat
1592		X	X	X	Anyada "molt escasa"
1593		X			
1594		X		X	
1595	X				
1596	X				
1597	X				
1598		X	X		Collita "molt mala y stèril"
1599		X	X		Anyada "molt stèril"
1600		X	X		

Fonts: AHMC Llibres de Consells 1 al 4. Correspondència 1558-1600. Elaboració pròpia.

Suficient: Collita suficient per a la població insular

Deficit.: Dèficit de producció per atendre les necessitats de l'illa

Import.: Any que es documenten importacions de blat

Confis.: Any que es documenten confiscacions de carregaments de blat

Taula V

Preus del blat a Ciutadella (1558-1600)

ANY	AFORAMENT	NÚM. INDEX	PREU MITJÀ	NÚM. INDEX
1558	17	50,9	20	41,3
1559	20	59,8	28	57,8
1560	14	41,9	16	33,1
1561	18	53,9	18	37,2
1562	20	59,9	20	41,3
1563	39	116,8	29	59,9
1564	35	104,8	37	76,4
1565	40	119,8	44	90,9
1566	16	47,9	37	76,4
1567	36	07,8	40	82,6

1568	26	77,8	42	86,8
1569	14	41,9	22	45,4
1570	18	53,9	22	45,4
1571	21	62,9	22	45,4
1572	20	59,9	22	45,4
1573	19	56,9	20	41,3
1574	20	59,9	47	97,1
1575	22	65,9	41	84,7
1576	50	149,7	63	130,2
1577	53	158,7	71	146,7
1578	34	101,8	53	109,5
1579	50	149,7	80	165,3
1580	45	134,7	65	134,3
1581	45	134,7	50	103,3
1582	42	125,7	53	109,5
1583	40	119,8	52	107,4
1584	40	119,8	68	140,5
1585	20	59,9	24	49,6
1586	18	53,9	20	41,3
1587	30	89,8	29	59,9
1588	37	110,8	53	109,5
1589	30	89,8	94	194,2
1590	22	65,9	42	86,8
1591	45	134,7	63	130,2
1592	40	119,8	98	202,5
1593	35	104,9	38	78,5
1594	40	119,9	75	154,9
1595	40	119,9	24	49,6
1596	30	89,8	24	49,6
1597	35	104,8	24	49,6
1598	40	119,9	61	126,0
1599	40	119,9	77	159,1
1600	40	119,9	70	144,6

Núm. index 1571-1580 = 100

Quantitats expressades en sous de Mallorca.

Fonts: AHMC llibres de comptes de forments i llibres de Consells (1558 a 1600) Elaboració pròpia.

BIBLIOGRAFIA

- ARAGÓ, ANTONI M. I CONDE, RAFAEL (1977): *El Llibre Vermell de Ciutadella*. Banca Catalana, Barcelona.
- BRAUDEL, FERNAND (1953): *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Fondo de Cultura Económica, Mèxic (2 toms).
- BRAUDEL, FERNAND (1984): *Civilización material, economía y capitalismo. Siglos XV-XVIII*. Alianza Editorial, Madrid (3 toms).
- CARANDE, RAMON (1989): "La navegación y el comercio en el Mediterráneo durante el siglo XVI" dins *Estudios de Historia, I. Temas de historia de España* pàgs. 321-366. Crítica, Barcelona.
- CASASNOVAS CAMPS, MIGUEL À. (1990): "Relacions comercials entre Menorca i Itàlia. El comerç blader a la segona meitat del segle XVI" Actes del XIVè *Congresso di Storia della Corona d'Aragona* Tom III. Carlo Delfino Editore, Sassari.

- CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL À. (1991[a]): "El control de producció i de comercialització en el sector tèxtil menorquí a finals del segle XVI" a *La manufactura urbana i els menestrals (ss. XIII-XVI)*. Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma. Pàgs. 31-40.
- CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL À. (1991[b]): "Les conseqüències de la "desgràcia" de Ciutadella. Anàlisi del manifest de 1563" *Revista de Menorca*. Ateneu de Maó, pàgs. 321-350.
- CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL À. (1998): *L'economia de Menorca en el segle XIX (1802-1914)*. Edicions Documenta Balear, Palma.
- CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL À. (en premsa): "Notes sobre el comerç exterior menorquí durant els segles XVI i XVII", *Estudis d'Història Econòmica*, Palma.
- CIPOLLA, CARLO M. I ALTRES (1979): *Historia econòmica de Europa. Siglos XVI y XVII* Ariel, Barcelona.
- FONTANA TARRATS, JOSEP M; MIRÓ, JAUME; JUAN, JOSEP (1974): *El clima de Baleares hoy y ayer: 1450-1700*. Madrid.
- HERNÁNDEZ SANZ, FRANCESC (1908): *Compendio de Geografía e Historia de la isla de Menorca*. Ateneu de Maó.
- JUAN VIDAL, JOSÉ (1976[a]): "El comercio del trigo entre Mallorca y Africa del Norte en los siglos XVI y XVII" *Mayûrqa* núm. 15 pàg. 73-92, Palma.
- JUAN VIDAL, JOSÉ (1976[b]): "Las crisis agràries i la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna." *Mayûrqa* núm. 16, pàgs. 87-113, Palma.
- MARTÍ CAMPS, FERNANDO (1971): *Historia de Menorca* Barcelona.
- MAURO, FREDERIC (1976): *Europa en el siglo XVI. Aspectos económicos*. Editorial Labor, Barcelona.
- MINCHINTON, WALTER (1979): "Tipos y estructura de la demanda (1500-1750)" a Carlo M. Cipolla (ed) *Historia econòmica de Europa (2). Siglos XVI y XVII* Ariel, Barcelona.
- MONTANARI, MASSIMO (1993): *El hambre y la abundancia. Historia y cultura de la alimentación en Europa*. Crítica, Barcelona.
- MURILLO TUDURÍ, ANDREU (1987): "Pressió fiscal, economia i societat a la Menorca de la transició del segle XVI al XVII" *Randa* núm. 21 pàg. 7-32. Curial, Barcelona.
- MURILLO TUDURÍ, ANDREU (1988[a]): "Pressió fiscal i altres pressions econòmiques i extraeconòmiques a la Menorca a finals del segle XVI". *Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX)*. Actes de les VI Jornades d'Estudis Històrics Locals pàg. 313-342. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma.
- MURILLO TUDURÍ, ANDREU (1988b): "Emfitèusi i censals (Anàlisi sòcio-econòmica de l'explotació de la terra a la Menorca pre-capitalista" *Meloussa* núm. 1 pàg. 53-78. Institut Menorquí d'Estudis, Maó.
- OLEO QUADRADO, RAFAEL (1874): *Historia de la isla de Menorca* (2 toms) Ciutadella.
- PARPAL MARQUÈS, COSME (1913): *La isla de Menorca en tiempo de Felipe II* Academia Calasancia, Barcelona.
- RAMIS I RAMIS, JOAN (1816): *Diputados a la Real Persona, y a otras partes fuera de la Isla, nombrados así por lo general de ella, como por algún pueblo en particular*. Impremta Serra, Maó.
- RIUDAVETS I TUDURÍ, PERE (1885): *Historia de la isla de Menorca* (3 toms). Impremta Fàbregues, Maó.
- SASTRE PORTELLA, FLORENCI (1986): *La isla de Menorca en el tránsito a la Modernidad*. Universitat de les Illes Balears, Palma.
- SASTRE PORTELLA, FLORENCI (1987): "Les crisis de subsistències. Relacions Mallorca-Menorca a la primera meitat del segle XVI" *Randa* núm. 21 pàg. 33-48. Curial, Barcelona.
- SASTRE PORTELLA, FLORENCI (1991): *El nou de Juliol. Antecedents, protagonistes i conseqüències*. Monografies Menorquines núm. 57. El Iris, Ciutadella.
- SASTRE PORTELLA, FLORENCI (1996): "Don Pedro de Heredia, un governador de Menorca violento y conflictivo". *El poder real en la Corona de Aragón. Comunicaciones I.2*. Saragossa.

- SERRA BELABRE, MARÍA LUISA (1959): "Compras de trigo hechas por la Universidad de Mahón a diversas ciudades mediterráneas" *Actas del VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid.
- SLICHER VAN BATH, B.H. (1977): "La agricultura en la revolución vital" a *La organización económica de Europa en la alta Edad Moderna*. Jaen.
- VAN DÜLMEN, RICHARD (1984): *Los inicios de la Europa moderna 1550-1648*. Siglo XXI, Madrid.
- VAQUER BENASSAR, ONOFRE (1987): *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI* (2 toms). Palma.
- VIDAL BENDITO, TOMAS (1969): "Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca" *Revista de Menorca*, Maó.
- VIDAL BENDITO, TOMAS (1984): "Notas de agricultura" a la reedición de la *Historia de Menorca* de Pere Riudavets. Editorial Al-Tor, Maó.
- VIDAL BENDITO, TOMAS; GOMILA HUGUET, JAUME (1984): "La població menorquina" a *Enciclopèdia de Menorca*. Obra Cultural de Menorca, Maó.
- VINENT BARCELO, PILAR (1984): "Procés de desnaturalització i abolicó de la Universitat General de Menorca (segles XVIé-XVIIIé)" *Revista de Menorca*, Maó.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL (1984): *El moderno sistema mundial I. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*. Siglo XXI, Madrid.

RESUM

El objeto del presente artículo es el análisis de las causas del crónico déficit de producción de trigo en la isla de Menorca, ciñéndonos al período comprendido entre los años 1558 y 1600. Partiendo de la descripción de la estructura económica menorquina de la época, así como de la peculiar coyuntura originada por los efectos de la invasión turca del año 1558, se estudia la producción de cereales, la demanda y las importaciones de trigo. Finalmente, el autor analiza las repercusiones de los déficits de producción y las importaciones sobre la economía insular, especialmente sobre la balanza comercial y los precios.

ABSTRACT

The aim of this article is to analyse the causes which led to a chronic shortage in the production of wheat in Minorca between 1558 and 1600.

The author begins by taking into consideration the economic system prevalent at the time. He also takes into account the peculiar circumstances which arose as a consequence of the Turkish invasion in 1558. A study is made of the demand for wheat, the production of cereals, and the amounts imported into the island during that period. An analysis is made to study the effects that such imports and the shortage in production had on the island's economy.

The author concentrates especially on the balance of trade and the effect on prices. He then goes on to argue that many of the problems encountered in the production of cereals during the above-mentioned period were brought about by the gap between a sharp increase in demand and a stagnant level of production. The article also mentions that the shortage was also due to the fact that at the time the farming production was mainly geared to provide for the cattle industry.

A reference is also made to the unfavourable climatic conditions at the time which helped to aggravate the situation.